

Мирослава Георгиева

ХУДОЖНИКЪТ КАТО ПУБЛИЦИСТ. ФЕЙЛЕТОНИТЕ НА БОРИС ДЕНЕВ

Miroslava Georgieva

BORIS DENEV AS A PUBLICIST. THE ARTIST'S FEUILLETONS

Abstract: Boris Denev (1883–1969), one of the most eminent Bulgarian artists is known to the general public not only with his art but with his interest in music and aviation too. It is known that in 1905 as a young teacher he published a paper entitled “Painting in primary school”. It laid the beginning of another study – publicity. The artist writes for the press, especially for two daily papers in the capital – “Zora” and “Slovo” (1936–1943). These feuilletons cause his detention in 1944 and give an occasion for the artist’s interdiction to paint in open air as the artist himself writes in his autobiography.

Essential subjects in Denev’s publications are all spheres of social life whereas the wars – passed and coming take important place. In his feuilletons he deals with all kinds of art. These materials are of great importance as historical evidence. There we discover the origin of problems that even today could not find resolve. The artist however leaves his vision about possible solutions. Based on understanding and tolerance it might be an example now that the great artist could belong to every age.

Keywords: *Boris Denev, publicity, artist, “Zora”, “Slovo”, feuilletons.*

Борис Денев е един от най-разпознаваемите от широката аудитория художници. Известни са увлеченията му към авиацията и музиката. Малко познат обаче е фактът, че той се изявява активно и като публицист в периода от средата на 30-те год на ХХ в. до 1943 г., и пише фейлетони за столичните ежедневници „Зора“ и „Слово“¹.

В тях с ирония, понякога и с неприкрита неприязън, изтъква проблемите на своето време. Основните теми на неговите публикации са сфери на обществения живот, са повлияни от мащабните промени, случващи се в тези динамични и натоварени предимно с негативни събития години преди Втората световна война.

Докато все още светът, страната и средата, в която живее и работи художникът изживяват последиците от отминалите войни и свързаните с тях събития, се задава следващата война; същевременно протичат процеси на промяна на стари ценности с нови. Освен промяната се случва и подмяна: външна и преднамерена, изкуствена и налагана като норма. Тези въпроси художникът разглежда подробно в публикациите си, а по-късно в автобиографията² си посочва, че вероятно причината за арестуването му са именно фейлетоните.

¹ И двата вестника спират да излизат след 1943 г., а на следващата година художникът е арестуван. – Б.а. М.Г.

² Денев, Б. Автобиография. Фотографии. Пейзажи от войната. Издание на Фонд „Поддържане изкуството в България“, 1993.

Художникът разглежда събития и факти, свързани с политиката, предстоящата война, отминалите войни и последиците от тях; изкуството (изобразително, музикално, архитектурно и т.н.) – „новото“, „старото“ и вечното; културата и нейната липса във всякакъв аспект – езикова, политическа, национална и – като почивка от сериозните проблеми – отношенията между половете.

Политиката

Политиката е една от основните теми, по които изразява мнението си Борис Денев. *„През целия си живот, види се като умствено-недоразвит съм бил безпартиен и нектласосъзнателен!... Отвращение са възбуждали у мене нахалността, егоизмът, кариеризмът и лъжите на партизаните. Мисля, че една голяма част от нашата добросъвестна интелигенция по същата причина стоеше вън от партиите, като със своята пасивност остави народа в ръцете на хора прости и нахални или в ръцете на хора с низък морал и порочна съвест“.*

Драматичните събития на Балканите също са подробно разгледани от автора, а участващите страни са наречени „балканоядци“ – „благочестиви туземци“, които са създадени да си живеят братски, но не го правят. Вместо това те усилено поддържат „балканско равновесие“, което е подобно на равновесието, създавано от орела, рака и щуката...

Хората минават през **три етапа** на своето развитие, обяснява тезата си художникът, и тези етапи са: сляпо; прогледнало сляпо, което мисли, че вижда далеч и знае всичко; и трети, последен етап – прогледналото сляпо, което е осъзнало, че всъщност не знае всичко и не вижда чак толкова далеч. Неговата категорично негативна позиция срещу хората, останали на втория етап, които нарича „червеногледци“ и „червеникави“, е аргументирана, ясна и конкретна. Във фейлетона „Нашите червени“ (1938 г., в-к „Слово“) Денев пише, че много българи се насочват към два враждебни лагера, като ги разделят не български работи, а чужди. В единия лагер са „червените“ – привърженици на „диктатурата на пролетариата“, в компанията на „червеникавите“ – поклонниците на западната демокрация, но, подчертава художникът на оная демокрация, която у нас може лесно да се изроди в „испанска демокрация“. В другият лагер са „белите“, които симпатизират само на диктатурите. Тях червените виждат като черни, уточнява художникът. Всеки българин обаче, който се определя като привърженик на един от двата лагера, според Денев си е поставил наочници като на конете, за да не вижда и чува нищо друго около себе си и да не се разколебае в позициите, които защитава. Друг фейлетон със заглавие „Нашите исти“ проследява развитието и трансформацията на „червеногледците“ от момента на появата им до момента на написване на материала. Първата фаза е характерна с това, че „истите“ се завръщат от странство само с „идеите“ си, през втората обаче заедно с идеите от странство по видими и невидими „канални“ потичат чужди „капитали“ за пропаганда и прилагане на „идеите“.

„Подхранвано от чуждите пари и фантастичните легенди за настъпилия в една известна страна земен рай, това проклето семе на „изма“ покълна и у нас, без да е пуснало корени“. Понататък авторът продължава с конкретен пример от Враца. На музикална вечеринка на „истите“, с хор и оркестър от любители, се случва действителен опит за осъществяване на идеала за абсолютно равноправие. Опитът се състои в това, че на вечеринката няма установени места, на които да се разположат зрителите, и всеки сяда, където иска; стриктното прилагане на „пълното равенство“ обаче отменя и необходимостта от диригент за музикалното тържество. Хорът и оркестърът излизат на сцената, за да изпълнят, по изреча на художника „сърцераздиращо идиотската песен“ със заглавие „Капеталисти с мелеони и всевъзможни буржоа“... оказва се обаче, че не могат да започнат едновременно песента. Тогава най-правоверните вдъхновители решават, че все пак някой трябва да даде сигнал за започването. Понеже всички са равни, няма нужда това да е човек с отношение към музиката, и затова отново по изреча на художника е предпочетен „най-невзрачният дилетант“...

Войните

Друга основна тема са войните. Предшестващите войни и военни действия, свързани с драматични за страната събития, в които авторът участва, също са представени в тези материали.

Относно Втората световна война, в реалността на която живее и работи художникът, той пише: *„Настоящата война е такова грандиозно дело, че ние, художниците, не смеем да я докоснем,*

нито пък имаме достатъчно дистанция да я обхванем“. Тя е и причината отново да се озове в Германия. Подобно на негативното отношение към комунизма и Русия, което не крие, той не крие и позитивното си отношение към „тази велика страна“. *„В Берлин – пише художникът – преди 24 години не се чувстваше войната. В Германия тогава, та и у нас беше така: едни се биеха и умираха, други – живееха и се веселяха! Днес в Германия навред всички чувстват и понасят войнат еднакво. Чувствах войната и в тъмнината, и в ограничението на храната и облеклото, и във всевъзможните други ограничения, които приравняват хората, и в лишаването от всевъзможни дребни и едри нещица, които услаждаха мирния живот. И затова виждате навсякъде сериозни лица, скромни хора и липса на самохвалство и екзалтация.“*

Въпреки това следите от въздушни нападения не личат поради малкия калибър на английските бомби, разсъждава художникът. По време на престоя си там преживява едно въздушно нападение, което описва подробно. То се случва по време на вечеря. *„Тъкмо се бях отчаял, че не ще преживея едно нападение, ето че нападението дойде. Казвам „бях се отчаял“, защото, който е ял попарата на войните, не може да има голям страх от нападенията. Пък и от друга страна си казах: няма между четири милиона души тъкмо мене ще чукне бомбата! То е все едно да си купя билет от държавната лотария и тъкмо аз да спечеля милиона...“*

Архитектурата и градоустройството

Публикациите му в двата вестника започват с теми, посветени на архитектурата и градоустройствените планове на малките провинциални градове и унищожаването и обезличаването на тяхната автентичност. Борис Денев пише за Созопол – впечатляващ с тесните си и криви улички, със старите дървени къщи, красиво начупени, през проломите, между които, се вижда морето. В общината художникът разглежда плана на града, работен по думите му преди 30 години от **„неизвестен созополски Мусман“**, вероятно кондуктор. Такъв план, ако се изпълни, ще обезличи и лиши от автентичност Созопол. Според Денев решението е да се направят корекции в съществуващото положение. Велико Търново също е застрашено от **„благоустройството“**, с посредничеството на което може да се лиши от ул. „Гурко“, четем в „Благоустройство или разрушение“. Същото явление се наблюдава и в Габрово, където *„габровци също отварят булевард край реката, за да се наслаждават на измърсените от фабриките води на Етъра³. Красивата гледка на къщите край реката и сводовия каменен мост, която гледка напомняше старата Флоренция при Палацо векио, ще изчезне“...*

Борис Денев вижда решението в това да се съставят комисии от способни граждани, архитекти и художници, които да направят преглед на действащите регулационни планове, защото голяма част от тях са изработени от служители в канцелариите – кондуктори, които нямат нужния опит, нито се съобразяват с местните условия и особености на населените места. След като бъдат установени онези особености, които представляват архитектурна, историческа или културна ценност, да се поискат чрез общините корекции на плановете от страна на Министерството на благоустройството.

От тези материали се вижда, че по отношение на градовете и културното наследство художникът е пророк в собствената си страна и че днес въпреки изминалите години и нарасналите възможности нищо в методите на „благоустроителите“ не се е променило, а автентичността продължава да е унищожавана за сметка на съвсем други приоритети.

Изкуството

Неискреността в изразните средства, подражанието на чужди, далечни като усещане образци и по тази причина невъзможност да се твори в рамките на такъв „калъп“ – тази е една от темите, които художникът засяга по повод архитектурата и скулптурното монументално изкуство. Когато пише за провеждани конкурси за монументални паметници в страната, той е особено остро критичен.

Актуалните тенденции в живописа, скулптурата и музиката са определени като негативно явление, което подобно на „благоустройството“ може да носи разрушение. Борис Денев не е склонен към толерантност по отношение на актуалното, водещо изкуство на своето време, в което често не

³ Етър е старото име на Янтра.– Б.а. М.Г.

вижда никакво изкуство. Ясно посочва, че единственото истинско изкуство започва и свършва с класическите образци, изкуството на древна Елада и на Ренесанса. Според него всяко отклонение от тези образци в посока различно интерпретиране или друг тип образност, носещ други внушения е неистинско. Липсата на времева дистанция би могла да обясни тази негова позиция по отношение на футуризма например. Дали като изразител на своето време футуризмът не носи чувствителност, недоловима за съвременниците на Маринети, сред които е и Борис Денев, е друга тема, също позволяваща широки интерпретации.

Жените и мъжете

В съвсем различна и неочаквана светлина виждаме художника в отношението му към жените и границите на техните права. Оставаме с впечатление, че жената е все пак неравнопоставена и че физическата разлика между нея и мъжа е водеща и причина за различията им. Оставаме с впечатление и че равнопоставе дори не е необходимо, защото някогашните жени, сред които и майката на художника, без да са грамотни, са поддържали големи домакинства, отглеждали и възпитавали много деца. Какво общо има това с избирателните права или правото на живеещите в града жени да се обличат модно и да поддържат визията си, би се запитал читателят днес, след като това е естествена част от промяната и увеличаването на градското население за сметка на населението в провинцията.

Когато четем мнението на художника по тези въпроси, трябва да имаме предвид времето, в което е роден – края на 19 в. Особеностите на епохата, която е формирала светоусещането му, личат най-ясно в тази част от публикациите. Женската среда, в която е възпитавано и отглеждано детето Борис Денев в търновската махала – на майката, съседките и други възрастни жени, силно повлияни от религиозни догми и норми, вероятно има съществена роля за формирането на категорични и изключващи други възможности мнения по отношение правата на жените.

Грамотността и правописът

Художникът като бивш учител не е безразличен по отношение на образованието и правописа. Реформите, появата и отпадането на знаци от азбуката, начинът на изразяване, „кампанията“ на вестник „Мир“ за използване на български еквиваленти на чуждите водят до написването на няколко критични материала. На страниците на вестник „Мир“ сътрудник с псевдоним „Черноризец Храбър“ и други автори, сред които и Ал. Балабанов, пишат по този явно вълнуващ обществеността въпрос: замяната на чуждите названия с български. Преглед на периодиката на вестник „Мир“ от 1939 г. оставя впечатлението, че някои от предложенията стигат до комичност и абсурдност в желанието си да заменят всички чуждици с български еквиваленти. Тема, също засегната от художника.

Истанбулският затвор

„Зад решетките в Истанбул, или Как вместо Цариград – истанбулските хапсани видях; или Как шест невинни контури без малко щяха да ме погубят; или Кой ми е крив като не съм футурист“ (1939) е най-подробният фейлетон, поместен в няколко броя на в-к „Зора“ и разказва (като показва и в рисунки) за преживяванията на Борис Денев. Причината за арестуването му са рисунки, **кроки**, в които турските власти виждат непосредствена опасност, а в автора им – агент на неприятелско разузнаване. Така невинните рисунки стават сериозен проблем и Борис Денев разсъждава по въпроса дали футуризмът би му спестил това преживяване: *„Мисля си още: ако бях футурист нямаше да ми случи тая неприятност. Ако рисунките ми бяха някакви конуси, триъгълници или нещо като преплетени глисти, никой не можеше да отгатне тогава от една такава рисунка, какво е нарисувано: дали Босфора, дали параход или „Св. София“... Но... кой знае? Може би, тогава още по-лошо би било! Конусите, триъгълниците, или преплетените глисти, биха могли да бъдат взети за някакъв странен, загадъчен шпионски шифър!.. И тъй зло, и инак зло!“*...

Когато попада в затвора, той се чувства като във филм, по по описанието му – типове затворници са най-разнообразни – някои с пижами, други с „граждански дрехи“, от трети висят парцали, а той дори няма възможност да нарисува сцената. И понеже е невъзможно да прави кроки в такъв момент, запомня зданието и преброява прозорците му.

Първият „побратим“, с когото се запознава, е швейцарски студент, който го води към своя „кауш“. По пътя през двора художникът вижда, че по решетките на подземията се показват *„изпити, страшни и любопитни затворнически лица“*. ... за сметка на това, още с първия поглед към помещението, което ще обитава, той остава приятно изненадан от чистотата и реда, от това, че от трите прозореца, разположени високо към понтоната, влиза свеж въздух.

В затвора той среща „хубави“ хора. *„Поглеждам Халила – широко, добродушно и спокойно лице, добри очи, прилича на скромна бакалин или еснаф. Стискаме си един друг ръцете и му казвам чрез Швейцарчето: „– О, Халил, убил си ти, но виждам, не си убиец ти... Халил ми стиска ръката сърдечно и тъмно облаче минава в очите му... Халил ме покани да седна на неговата чергица. Столове в кауша няма“*.

В последната част на фейлетона, разказвайки за освобождението си, той пише, че за него и съкилийниците му раздялата е тъжна.

„Към шест часа след обяд, тъкмо когато рисувах Халил, влезе в кауша едно момче, затворниче ... и извика: – Ефенди Борис, сербес! (сербес значи свободен!). Всички се смълчаха. И радост и тъга обхвана лицата. ... Мило и мъчно ми беше да оставя тия хора. Станах бавно и се облякох. Тишина настана в кауша. Развълнуван до сълзи, ръкувах се с всички. Обух обувките си и излязох. Всички се струпаха до вратата на кауша“.

Хуморът и иронията във фейлетоните

Публицистът и художникът като две различни личности в една, или една позната личност с непозната страна

Докато живописата като цяло и конкретно пейзажите на Борис Денев носят усещане за хармония, слънце и позитивност, публицистиката му провокира. ... *„Защото моите писания, както виждат читателите, не са като писанията на свестните хора, а, като сам себе си охарактеризирах, като че съм измъкнал една дълга, чепата върлина, и като съм я развъртял, та де кого свърна“*...

Художникът проявява пророчески прозрения по отношение на архитектурата, градоустройството и тяхното развитие, пораженията и ползите от това развитие. В други моменти изненадва с крайно и категорично отрицание (за необходимостта от женски „права“).

От фейлетона „Изкуство и детство“ разбираме колко важна роля в оформянето му от съвсем малко момче имат религията и църквата. Това „страхопочитание“ към невидимите „сили“ или светци, внушено на детето Борис Денев от женската част на обкръжението му, не е споделено от неговия баща, който гледа нещата от практична и реалистична страна, нещо, което „ядосва“ художника като дете (това той споделя в „Изкуство и детство“, в-к Слово, 1939, част 2).

Фейлетоните не носят усещането от картините, които е оставил Борис Денев. Точно за това, те са интересна част от неговата личност като човек и художник. Любопитно е да потърсим „невидимата“ основа на неговата живопис (преди всичко пейзажите), когато четем ранните му спомени за преклонение пред образите от иконите, това доверие към „вярата“ във вид на религиозни представи, което е внушено, че управляват света и се грижат за реда в него, може да бъде потърсено като интерпретация, преминала през филтъра на индивида и личността Борис Денев.

В публикациите присъстват невинаги „тънка“ ирония и оригинално чувство за хумор: ... *„В същото село има и едно момченце, кръстено Енгелс!... А в село Гол-тупан (Кулско), знаете – фабрика до фабрика, комин до комин, гора от фабрични комини, – точно толкова ги има, колкото прах има по тупана. ... Но ... то не е важно; важното е, че в село Гол-тупан има Енгелс!“*.

„Спирам да пиша повече да не загазя“ – четем на друго място, което е оригинален и подходящ начин за завършване на фейлетон.